

**В.Є. СТРУТИНСЬКИЙ. НЕЗАЛЕЖНА САМОВРЯДНА ПРОФСПІЛКА
«СОЛІДАРНІСТЬ»: ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ**

Аналізуються політико-історичні передумови виникнення у Польщі суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр., який спричинив формування незалежної від ПОРП самоврядної профспілки «Солідарність».

Ключові слова: незалежна самоврядна профспілка «Солідарність», суспільно-політичний конфлікт, Польська Об'єднана Робітничка Партія, суспільний устрій радянського типу, громадянське суспільство.

Анализируются политико-исторические предпосылки возникновения в Польше общественно-политического конфликта 1980-1981 гг., который способствовал формированию независимого от ПОРП самоуправляемого профсоюза «Солідарность».

Ключевые слова: независимый самоуправляемый профсоюз «Солідарность», общественно-политический конфликт, Польская Объединенная Рабочая Партия, общественный строй советского типа, гражданское общество.

In the article we analyze political and historical preconditions of rise of the social and political conflict in Poland in 1980-1981 that caused formation of the independent self-governing trade union «Solidarity».

Key words: independent self-governing trade union «Solidarity», social and political conflict, the Polish United Workers' Party, political structure of the soviet model, civil society.

Минає 30 років від тих буремних липнево-вересневих днів 1980 року, коли у Польській Народній Республіці на хвилі масових робітничих страйків повстала незалежна самоврядна профспілка «Солідарність» (НСПС). Правляча Польська Об'єднана Робітничка Партія (ПОРП) змушена була погодитись на її діяльність та реєстрацію у відповідності з існуючими міжнародно-правовими угодами, що їх визнала офіційна Варшава. Суспільно-політичний конфлікт, започаткований цими подіями, стимулював розвиток протестного руху в інших країнах соціалістичного табору. Як наслідок, наприкінці 80-х – початку 90-х років, після більш ніж 40-річного панування, комуністичні партії змушені були поступитися владою. Це, у свою чергу, призвело до демонтажу у країнах Центрально-Східної Європи політичного устрою радянського типу, з його жорстко централізованою системою управління економікою, та поступовому поверненню до ринкових відносин, плюралізму у суспільному житті.

Для науковців – істориків, політологів, юристів – події тих вже далеких 80-х років набувають особливої актуальності і потребують подальшого дослідження у зв'язку із складними і суперечливими процесами трансформаційного характеру, зокрема у країнах на пострадянському просторі.

Потрібно наголосити, що дослідники досить активно вивчають питання, пов'язані із проблемою повоєнного розвитку польської країни в умовах становлення соціалістичного суспільства радянського типу¹, аналізують ідеолого-політичні переміни в його середовищі, які набували системного характеру під впливом суспільно-політичних конфліктів 1956, 1968, 1970, 1976 років².

Безумовно, особливу увагу науковці приділяють комплексу проблем, перед якими опинилася Польська Народна Республіка (ПНР) на початку 80-х років, і які мали вирішальний вплив на процес формування незалежної від ПОРП самоврядної профспілки «Солідарність» та її інституціалізацію в політичну систему ще

народної Польщі. Про це свідчить досить вагомий доробок у першу чергу польських, а також західноєвропейських, російських, і в дещо меншій мірі, українських дослідників³.

Враховуючи актуальність обраної теми наукової розвідки та рівень її розробки ми поставили собі за *мету* проаналізувати політико-історичні передумови, що доправили польське суспільство до розуміння необхідності створення легального, активного опонента правлячій ПОРП, а саме незалежної від партії загальнопольської організації, якою власне і стала самоврядна профспілка «Солідарність». Для реалізації поставленої мети вважаємо за доцільне вирішити наступні *завдання*: розглянути характерні особливості суспільно-політичних конфліктів 1956, 1968, 1970, 1976 років у ПНР і їх вплив на польське суспільство та пересічного поляка, а також зміни страйкової тактики протестуючих робітників; проаналізувати причини, які не давали можливості правлячій ПОРП виконувати обіцянки реформаторського спрямування, що їх нове партійно-державне керівництво проголошувало після кожного суспільно-політичного конфлікту;

I. Аналізуючи розвиток Польщі по Другій світовій війні та причини, що доправили країну до небувалого суспільно-політичного конфлікту 1980–1981 років, який, у свою чергу, стимулював далекоюсяжні політичні зміни стратегічного характеру у всіх країнах соціалістичного табору, маємо підстави з позиції історичних реалій констатувати наступне.

Польське суспільство розпочинало свою 45-річну соціалістичну добу у досить складних політико-економічних умовах. На початок 50-х років воно виявилось надзвичайно виснаженим й шестирічною гітлерівською окупацією, й внутрішньо-політичним конфліктом, який скоріше нагадував громадянську війну з її трагічними реаліями. Пересічний поляк хотів спокійного життя для себе та своєї родини, стабільності і впевненості у майбутньому. Саме це йому ніби й пропонувала ПОРП та законодавчо забезпечувала Конституція 1952 р.

Уже перші кроки нової влади щодо реалізації 6-ти річного плану (1950–1955 рр.) засвідчили, що партійно-державна еліта обрала саме радянські методи будівництва соціалізму. Перед суспільством ставилося завдання прискореного розвитку важкої промисловості, проведення колективізації на селі. На думку керівництва, це повинно було допомогти «...ліквідації джерел, що сприяли б відновленню капіталістичного устрою...»⁴. Але реалізація запропонованих партією планів реформування суспільства вступила в протиріччя з існуючими національними традиціями. Ці процеси особливо ускладнилися після виступу на XX з'їзді Комуністичної Партії Радянського Союзу (14 – 25 лютого 1956 р.) з так званою «таємною доповіддю» Першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущов, в якій лідер радянських комуністів з небувалою до того відвертістю викрив усю злочинну сутність керівництва країною Й.В.Сталіним⁵.

На відміну від інших країн соціалістичного табору, ЦК ПОРП прийняв рішення про обговорення змісту другої доповіді М. С. Хрущова у всіх партійних організаціях. Він дійсно викликав шок у значної частини членів ПОРП, комуністичних молодіжних організацій, завдавши глибокої моральної та психологічної травми досить великій частині польського суспільства, яка дійсно бажала вибудувати нову, справедливу, демократичну Польщу, декларовану в документах ПОРП. Чи не ці події стимулювали переосмислення, особливо молоддю, сутності комуністичних процесів?

В умовах зростання активності мас, зменшення страху перед репресивним

апаратом, непродумані політичні й економічні дії партійно-державних структур, їх відкрите небажання зробити хоча б перші кроки в напрямку демократизації суспільства, об'єктивно провадили до соціального вибуху. Власне, так і сталося в Познані, місті, яке до цього не характеризувалося радикальними настроями населення та антиурядовими виступами. Саме тут у найбільш концентрованому вигляді поєдналися економічні, соціальні, політичні, морально-етичні протиріччя, породжені існуючою системою. Вони об'єктивно не могли «ужитися» з традиціями, ментальністю мешканців міста, які звикли до порядку та організованості. Місто повстало. Напевне, бажаючи провчити бунтівників, а на майбутнє подати урок усьому польському суспільству, керівництво держави залучило для «наведення порядку» в повсталому місті, окрім сил правопорядку, ще й підрозділи Війська Польського. До Познані було введено 359 танків. Загальна кількість особового складу ВП налічувала 9988 осіб⁶. Місто боронилося три дні. Ще ранком 30 червня чулися окремі постріли. Підсумком «перемоги» влади було понад 70 вбитих та померлих від ран. З них 9 солдат і функціонерів служби безпеки. Кількість поранених, за різними джерелами, коливалася від 300 до 900 осіб⁷. Підсумовуючи познанські події, можемо констатувати, що провідною протестною силою виступів були саме робітники. Значна їх частина, яка брала участь у демонстрації, були членами ПОРП⁸.

Події у Познані ще раз підтвердили той факт, що відсутність у суспільстві легальних, чітко відпрацьованих методів вирішення конфліктних ситуацій, які можуть виникати внаслідок зростання незадоволення населення політикою правлячої еліти, невміння (а можливо, й небажання) вести переговори та досягати компромісів, призводять до некерованого соціального вибуху з трагічними наслідками. Дійсно, динаміка ситуації у Познані в досліджуваній нами період засвідчила, що робітничий економічний протест, центром якого по суті було одне підприємство, позбавлений елементарної уваги з боку партійного й державного керівництва, швидко глобалізувався і набував радикальних форм. Робітничий опір, спрямований проти «робітничої держави», фактично вперше від часу встановлення в Польщі нової влади ставив під сумнів легітимність існуючої системи. Керування державою старими методами з використанням застарілих суспільно-економічних підходів ставало не тільки неможливим, але й небезпечним у першу чергу для правлячої еліти.

З точки зору досліджуваної проблеми, а саме передумов формування в умовах суспільно-політичного конфлікту 1980-1981 рр. НСПС «Солідарність», цікавими є оцінки причин, що призвели до познанської трагедії. Власне, про них у своєму виступі поінформував учасників VIII пленуму ЦК ПОРП (19 жовтня 1956 р.) новий І секретар ЦК Владислав Гомулка. Вони дуже співзвучні з робітничими вимогами серпня 1980 р. Зокрема, він наголошував, що партійно-державне керівництво припустилося «великої політичної помилки», оцінюючи причини, які призвели до трагічних червневих подій у Познані. Вони не були наслідком діяльності «імперіалістичних агентів та провокаторів». Дійсною передумовою «чорного четверга» була хибна політика партії й уряду⁹.

Чи оновлене керівництво й особливо її лідер Владислав Гомулка сповна вистали аванс довіри, який надало їм польське суспільство? На жаль, ні. Надії пересічного поляка на всебічну, поглиблену демократизацію суспільного життя так і залишилися не реалізованими, хоча початок був багатообіцяючим. Але вже у 1957 р., та особливо у 1958 р. в політиці партії, її керівництва спостерігалися

везростаючі тенденції до відходу від курсу, проголошеного VIII пленумом ЦК ПОРП. Активним ініціатором цього процесу був сам Владислав Гомулка.

Тому не випадково, що під час подальшого керівництва партією і фактично крайною власне на долю *героя 1956 р.* випали чергові суспільно-політичні кризи – студентські заворушення 1968 року та робітничі страйки з трагічним фіналом у містах Балтійського Узбережжя 1970 р. У зв'язку з цим можемо говорити про події 1956 р. у всьому їх обсязі не як про окрему, ізольовану історичну подію, а як про першу складову цілої ланки перманентних конфліктів, що суттєво впливали на процес розвитку польського суспільства доби *реального соціалізму*. Вони досягли апогею у 1980-1981 рр. А Польща після Познаня'56 стрімко наближалася до наступного суспільно-політичного конфлікту 1968 р.

Визрівання чергового конфлікту, який охопить польське суспільство у 1968 р., певною мірою нагадуватиме ситуацію напередодні червневих подій у Познані. Відмінним буде тільки те, що найбільш активною протестною частиною на цей раз стане студентство, підтримане інтелігенцією.

Потрібно наголосити на характерній особливості початкового етапу конфлікту 1968 р. Змістом переважної більшості гасел, листівок була ліва риторика. Студенти цілком свідомо використовували соціалістичні постулати для аргументації своїх вимог. Але саме дії влади (необ'єктивність висвітлення в ЗМІ розвитку подій, розпалювання антиінтелігентських, антиєврейських настроїв, намагання виключно силовими, досить брутальними методами придушити виступи молоді) стимулювали появу антикомуністичних, антирадянських гасел. Варто також зауважити, що безрзеві події суттєво вплинули на світогляд молоді, на процес переосмислення молоддю, особливо її лідерами, своєї позиції щодо соціалізму як суспільного устрою та місця в ньому правлячої ПОРП і її Першого секретаря Гомулка. Власна його повернення на владний олімп у 1956 році активно підтримала саме молодь. Але вже у 1968 р. він не виправдав її очікувань. Про це свідчать спогади багатьох учасників Березня'68. Зокрема, одна з учасниць віча в університеті 8 березня, згадуючи дії ОРМО, міліції, так званих «робітничих загонів», зауважувала: «Шеренгами, в шоломах, з палицями входить міліція. Заніміла вся, а через хвилину відчула, що ніби повернулися часи окупації. Вважаю, що саме тоді втратила віру в те, що «соціалізм є добрим»¹⁰.

Події березня 1968 р. також дають можливість зрозуміти, в який спосіб влада, а достеменно певні угруповання у владних структурах, можуть розробляти відповідні політтехнології з використання протестної енергії окремих груп суспільства, в нашому випадку молоді, у боротьбі проти своїх політичних опонентів. Методи могли бути різними. Від протиставлення робітників студентству та інтелігенції, а в деяких випадках використання «робітничого активу» для розгону демонстрацій, мітингів до розпалювання антисемітських настроїв з подальшим усуненням небажаних осіб з керівних посад усіх рівнів, особливо якщо вони були за походженням євреї. Досить вдало схарактеризував внутрішній механізм процесів, що набували сили в Народній Польщі по березню 1968 р., Яцек Куронь. У статті «Спір про березневі події» він зауважував: «Хто дістався крісла, бореться як може проти того, хто хоче випхати його з нього, і в цій плідній справі об'єднується з одними борцями за ідею проти інших. Ті, в свою чергу, об'єднуються поміж собою»¹¹. Студентські березневі протести засвідчили, що суспільно-політичний конфлікт стимулював процес вдосконалення методів, форм боротьби проти наявного режиму. Розпочавши з віча та мітингів, студенти перейшли до

страйків і окупаційних страйків, а далі й до намагання скоординувати дії навчальних закладів країни. Розуміння студентами необхідності підключення до протестів робітничих колективів також стало важливим наслідком Березня.

Вже після трагічних подій 1956 р. у Познані та студентських виступів 1968 р. здавалося, що в 70-х роках діяльність керівництва ПОРП буде спрямована на усунення допущених помилок, реалізацію задекларованих досить прогресивних соціально-політичних та економічних програм тощо. Їх впровадження в життя сприяло б дійсному реформуванню польського суспільства. Але цього вже вкотре не сталося. Знову як і у 1956 р. проти страйкуючих робітників міст Балтійського Узбережжя у грудні 1970 р. були направлені підрозділи Війська Польського. Загальна кількість загиблих налічувала 45 осіб, поранених – 1 165 осіб. У період з 14 по 20 грудня було заарештовано 2 989 осіб (проф. Анджей Пачковський називає цифру 3,2 тис.), з них, 65% складала робітники, 13% – учні, 12% – безробітні і 10% – решта¹².

Масові робітничі протести 1976 р. в Радомі, Плоцьку, Урсусі не дуже чим відрізнялися від 1970. Хіба тим, що не було застосовано зброю, але зате мали місце масові арешти, звільнення з роботи, жорстоке побиття в міліцейських дільницях. Конфлікти 1970, 1976 рр. ще раз засвідчили, що партійне та державне керівництво ПНР не бажало реального реформування польського суспільства. Недовіра населення до ПОРП як ядра політичної системи країни наростала.

Морально-політичні, організаційні засади, на яких формувалося в 1980–1981 рр. непритаманне для соціалістичної політичної системи радянського типу громадське об'єднання – незалежна самоврядна профспілка «Солідарність», не могли б остаточно кристалізуватися, спираючись лише на трагічний досвід 1956 р. та ідеалізм студентського середовища 1968 р. Тільки по робітничих виступах 1970, 1976 рр. прийшло усвідомлення необхідності об'єднання зусиль всіх верств польського суспільства у боротьбі за його демократизацію, можливість створення умов, в яких би шанувалась особистість, панували реальні висока мораль та взаємоповага. Власне, це розуміння doprowadило до остаточного об'єднання опозиції із середовища інтелігенції, студентства з робітничим рухом. Підтвердженням цієї тези стало постановня 23 вересня 1976 р. однієї з перших легальних, постійно діючих опозиційних організацій – Комітету Захисту Робітників. Окрім КОРУ, в країні почали виникати численні, не характерні для соціалістичного устрою нові партії, комітети, громадські рухи, наприклад, Вільні профспілки на Сілезії та Узбережжі (праобраз «Солідарності»), рух молодих гданських консерваторів, Молода Польща, Хельсінський комітет, Конфедерація Незалежної Польщі, Рух захисту прав людини і громадянина та інші. Потрібно зауважити, що саме вони почали закладати основу ще невідомого для інших країн Центральної і Східної Європи феномену, яким було відновлення структур громадянського суспільства. Поляки все з більшою повагою стали відноситися до опозиційної діяльності як такої, що не спрямована на знищення польської державності, а на її зміцнення та удосконалення. Важливою складовою цих перемін було те, що до процесу формування контреліти в тогочасній Польщі активно долучалися не тільки інтелігенція, але й робітники.

Таким чином, на своєму шляху до суспільно-політичного конфлікту 1980–1981 рр. усі прошарки польського суспільства, можливо, не усвідомлюючи цього, здавали екзамени на громадянську зрілість, формуючи власну відповідальність за долю своєї родини, міста, країни. Напевне, саме тут ми знаходимо складові

відповіді на запитання, чому, власне, в Польщі, першій з країн так званого «соціалістичного табору» у 1980 р. внаслідок загальнопольського страйку постанала і була легалізована незалежна самоврядна профспілка «Солидарність», а далі політичні партії, в тому числі й правляча ПОРП, разом з громадськими організаціями спромоглися на переговори на круглому столу у 1989 р. та повернення до багатопартійності, загальноєвропейських парламентських цінностей.

1. *Зашильняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.; *Історія антикомуністических революцій кінця ХХ века: Центральная и Юго-Восточная Европа.* – М.: Наука, 2007. – 397 с.; *Barcikowski Kazimierz.* U szczytów władzy. – Warszawa: Wydawnictwo Projekt, 1998. – 525 s.; Kuroń Jacek. *Polityka i odpowiedzialność.* – Londyn: ANEKS, 1984. – 221 s. та ін. **2.** *Страшнюк С.Ю., Пугач С.П.* Політичні кризи та анти тоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50-80-ті роки ХХ ст.). – Х.: Бізнес інф-орм, 1998. – 280 с.; *Friszke A.* Opozycja polityczna w PRL 1945-1980. – Londyn: ANEKS, 1994. – 608 s.; *Głowacki A.* Kryzys polityczny 1970 roku. – Warszawa: PWN, 1990. – 188 s.; *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych.* – Warszawa: VOLUMEN, 2001. – 279 s.; *Ejlsler Jerzy.* Polski rok 1968. – Warszawa: IPN Wyd-wo naukowe, 2006. – 810 s. та ін. **3.** *Антонюк С.М., Чистяков О.О.* Общественно-политический кризис в Польше и католическая церковь (1980-1981 гг.) // Вопросы новой и новейшей истории. Респ. межвед. науч. сб. – К., 1989. – Вып.35. – с. 40-47; *Струтинський В.* Польська об'єднана робітничка партія та незалежна профспілка «Солидарність»: особливості політичного протистояння // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2007. – Т. 15-16. – С.118-125.; *Janowski K.B.* Polska 1981–1989. Między konfrontacją i porozumieniem: Studium historyczno-politologiczne. – Warszawa: PWN, 1996. – 290 s.; *Jaruzelski W.* Stan wojenny. Dlaczego... – Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza «BGW», 1992. – 437 s.; *Paczkowski Andrzej.* Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13.XII.1981 – 21.VII.1983. – Warszawa: Prószyński i S-ka SA, 2006. – 280 s.; *«Solidarność» w imieniu narodu i obywateli.* Praca zbiorowa pod redakcją prof. Marka Łatoszka. – Kraków: ARKANA, 2005. – 296 s. та ін. **4.** *Иўтыцне* шэсцідесяцілетняго плану развоју I прэбудовы гаспадарчэя Польш // Осиагнэчя і планы гаспадарчэе. – Warszawa, 1949. – S. 87-88. **5.** *О культуре личности и его последствиях.* Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н.С. XX съезду КПСС 25 февраля 1956 года // Реабилитация: Полит. Процессы 30–50-х годов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 19–67; *Władzyska Wiesław.* Wielka rewolucja referatowa. Chruszczow o Stalinie // Polityka. – 2006. – Nr.6, s. 66-68. **6.** *Nalepa E.J.* Udział Wojska Polskiego w wydarzeniach Poznańskich 1956 r. // Wojskowy Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1991. – nr. 3-4, s. 271. **7.** *Nalepa E.J.* Pacyfikacja zbuntowanego miasta. Wojsko Polskie w Czerwcu 1956 r. W Poznaniu w świetle dokumenty wojskowych. – Warszawa: Wyd-wo Bellona, 19926 – S. 55-56; Dudek A. *Czerwiec wolności* // Wprost. – 2006. – Nr. 25 (25 czerwca)6 – S. 78-79. **8.** *Machciewicz P.* Polski rok 1956. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Mówią wieki», 1993. – S. 102. **9.** *Wystąpienie W. Gomułki na VIII Plenum KC PZPR (20.X.1956)* // Nowe Drogi. – 1956. – Nr.106 – S. 28. **10.** *Dąbrowska B.* Musiałam to wybrać // Karta. – 1988. – nr.5. – S. 87. **11.** *Kuroń Jacek.* Spór o waderzenia marcowe // Kuroń Jacek. *Polityka i odpowiedzialność.* – Londyn: ANEKS, 1984, s. 88. **12.** *Ocena wydarzeń grudniowych i wynikający z niej wnioski.* (Materiai na VIII Plenum KC PZPR) // Wydarzenia grudniowe 1970 r. – AAN. – PZPR KC. – Sygn. 237 / XIX – 349. – S. 2; *Zaremba M.* Jak Gierek szukał pomocy // Polityka. – 2005. – Nr.50 (17 grudnia). – S. 74-75.